FUNCȚIA STILISTICĂ A ELEMENTELOR POPULARE ÎN PASAJELE SATIRICE DIN *CRONICA* LUI RADU POPESCU

DE

AL. ANDRIESCU

Ce știm astăzi despre prozatorul Radu Popescu, dacă-i acordăm feciorului lui Hrizea vistierul — cum de altfel o merită — creditul artistic de care beneficiază, de prin 1840, cei mai mulți cronicari în întreaga exegeză critică românească ? Stadiul la care aduce cercetarea G. Călinescu nu pare depășit, iar marele critic nu făcea altceva, în *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent,* decît să pună în relief, cu o vervă mai dezinvoltă și mai pătrunzătoare, judecăți critice formulate de cei care l-au precedat, de la N. Iorga pînă la N. Cartojan. Cronicarul muntean (1655—1729) își stabilește o reputație de nu prea mare laudă : versatilității politice, care-l aruncă, peste vechea și sîngeroasa ură dintre Băleni și Cantacuzini, din tabăra creștină în cea otomană, îi corespunde un limbaj insolit, plin de expresii nu o dată vulgare, cu care încearcă să-și vindece vechi și adînci răni sufletești, primite într-o viață extrem de zbuciumată. Necontenite frustrări fac din Radu Popescu, spirit superior din multe puncte de vedere contemporanilor, un notabil scriitor satiric, care știe să dea o semnificație socială lărgită faptelor de viață, nenorocirilor și nesanselor personale.

Radu Popescu era, fără îndoială, un om cult pentru epoca sa. Cunoștea mai multe limbi străine, cita cu ușurință în grecește și turcește și conducea misiuni diplomatice în care stăpînirea limbii latine era obligatorie, folosea, pe lîngă neologisme grecești, surprinzătoare latinisme și chiar franțuzisme. Nu-i greu de presupus că ceea ce aprecia la alții cunoștea mai întîi el însuși : „Limbi știa multe : turcéște, elinéște, letinéște, frincéște" (505)[1] — îl lăuda el pe Scarlat beizadea, fiul lui Nicolae Mavrocordat, fără ca acesta să fie unicul exemplu[2]. În chip paradoxal, i-a fost dat însă acestui cărturar să-și stabilească locul aparte în istoria limbii române literare nu atît ca promotor al unor termeni de cultură, ci ca posesorul celui mai virulent limbaj satiric, pe bază populară, din întreaga literatură română veche. Vocabularul satiric al lui Radu Popescu

[1] *Cronicari munteni,* ediție îngrijită de Mihail Gregorian, studiu introductiv de Eugen Stănescu, I, Editura pentru Literatură, București, 1961.

[2] N. Iorga, care se ocupă pe larg de cunoștințele de limbi străine ale lui Radu Popescu, presupune că acesta știa, pe lîngă latină, turca, greaca, franceza, chiar și limba rusă. Vezi *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* (1688—1821), vol. I, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1969, p. 122—123.

BDD-A24123 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 13:52:28 UTC)

este, cu toate acestea, elementar, repetîndu-se monoton. Adversarul este *tîlhar* (mai mare sau mai mic), *fioros ca un lup, ca un cîine* sau *ca un urs, obraznic (ca un porc* sau *ca un măgar), nebun*, din cauza fumurilor de mărire și a lăcomiei, *îndrăcit*, pentru că nu se supune autorității divine, care-l obligă la cea mai deplină obediență, în umilire și recunoștință, față de stăpîn, fie el și turc. Spiritul batjocoritor al cronicarului își găsește o cale de afirmare personală doar cînd folosește amănuntul compromițător, comparația caricaturală și expresia populară. În cîteva din aceste formulări netipice întrezărim anticipări ale limbajului satiric arghezian.

Tablourile se schimbă cu repeziciune în *Istoriile domnilor Țării Românești* și se colorează după starea de spirit a cronicarului, care poate fi de ironie amuzată sau de sarcasm necruțător. Anecdota, care ține de o evidentă sferă stilistică populară, este povestită cu intenția de a arunca îndoială, insinuînd indiferența printr-un joc care disimulează, cu haz țărănesc, critica, scop urmărit cu perseverență de acest cronicar, atent mai cu seamă la latura negativă a personajelor, copleșite de ridicol, și mult mai puțin convingător cînd laudă. Fragmentul *Cinste ce făcea lui Antonie-vodă boierii* denotă numai o aparentă compasiune pentru ticăitul domn pus la post de cei din jur : „. . . că atîta îi scurtase toate veniturile, cît nici dă mîncare nu era sătul, și dă băutură, că-i da cît vrea ei ; în zi dă dulce, carne cu apă și cu sare, în zi dă sec, linte și fasole cu apă și cu sare ; vin îi da împuțit, ci trimitea cu urcioarele în tîrgu Antonie-vodă și fie-său Neagul-vodă cu bani refenea, dă cumpăra vin de bea ; ci da fie-său mai mult la refenea, căci îi zicea tat-său că [el] are doamnă și coconi, ci să dea mai mult ; și așa viețuia Antonie-vodă“ (409—410). Antonie-vodă, lăudat la început, pentru că se nădăjduia de la acest domn bătrîn, pămîntean, așezarea țării și nu dezbinarea ei, se dovedește pînă la urmă o marionetă în mîinile boierilor din tabăra Cantacuzinilor. Acestui domn slab, Radu Popescu nu-i poate trece cu vederea mazilirea lui Hrizea din vistierie, fără ca divanul să-l fi găsit vinovat de acuzațiile care i se aduceau. Obiectivul satirei este fixat de fapt atît pe boierii taberei adverse cronicarului, cît și pe domn, instrumentul prin care aceștia își exercitau puterea. În locul atacului direct, cronicarul preferă, cu o excelentă intuiție a efectului, insinuarea.

Domnia lui Șerban-vodă Cantacuzino se anunță, într-un stil fastidios apocaliptic, ca o adevărată pedeapsă a naturii : „Mare și întunecat nor, și plin dă fulgere și de trăsnete, au căzut pă Țara Rumânească cu Șerban-vodă, carele, ca cu nește trăsnete, cu răotatea lui au spart și au dăzrădăcinat nenumărate case de boiari, și de slujitori, și de săraci, și pă mulți au omorît cu multe feliuri dă cazne, și i-au sărăcit cu multe feliuri de podepse, precum mai jos va arăta“ (446). Tonul acesta, oarecum emfatic, convine însă mai puțin cronicarului. Acesta va recurge de aceea îndată la discreditarea printr-un amănunt aparent nesemnificativ, în care se implică direct. Noul domn, această pedeapsă a cerului, dă o poruncă ciudată : caimacanii lui să încerce „să îmblînzească norodul, atît pă cei mari, cît și pă cei mici, și să să bucure și să să veselească toți dă venirea domnului“ (446). Această veselie comandată de vodă supușilor este spulberată de un amănunt insinuat cu dibăcie de cronicar : „Și așa au făcut, că cu toții să bucura, și mulți (cum auziiam), care nu avea vin, bea apă pentru sănătatea lui Șerban-vodă, și juca și chiuiia, atît îi amăgise pă toți în boieriia lui, cît îi orbise de nu știa ce fac“ (446) ! Măreția domnească a investiturii se risipește într-o scenă carnavalescă în care sinceritatea este

BDD-A24123 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 13:52:28 UTC)

înlocuită de mască. Natura adevărată a relațiilor dintre vodă și cei pe care „îi amăgise" avea să se dezvăluie îndată : „ci bucuria lor s-au întorsu în dăşărt și la mare întristare" (446). Tehnica amănuntului compromițător, în astfel de scene burlești, de vădită inspirație populară, certifică mai bine vocația satirică a cronicarului decît apostrofa secătuită, prin repetarea situațiilor și a termenilor, de orice forță sugestivă. Cînd însă termenul popular este inedit, imaginea se revigorează și în invectiva deschisă. Fermentul discordiei pe care-l aruncă Cantacuzinii între boieri este numit cu termenul popular *covăseală*, într-o imagine nu numai violentă dar de-a dreptul surprinzătoare : „... lăsîndu stolnicul Constantin Cantacuzino multe covăséle între boiarii lor" (493).

Radu Popescu gustă adesea deliciile răsturnărilor spectaculoase de situații din care scoate, lărgind contrastele, scene de tragicomedie. În practica discreditării personajului, scopul oricărei scrieri satirice, cronicarul folosește peste tot mijloace stilistice pe care i le pune la dispoziție limba populară. Între acestea locul central îl ocupă comparația caricaturală, întemeiată pe o analogie animalieră, dialogul și aparteul. În urma uneltirilor pe care le făceau împotriva lui Nicolae Mavrocordat la curtea vieneză, boierii de peste Olt se așteptau la o răsplată substanțială în titluri, putere și avere. Scena risipirii acestor visuri de mărire capătă aspecte comice sub pana vindicativă a cronicarului, preocupat să-l slăvească pe Mavrocordat și să-i coboare în pulberea umilinței, exact în momentul cînd aceștia se vedeau principi imperiali, pe uneltitorii confundați insidios cu patrupedele dintr-un obor oriental : „Ştainvil ghinărar vine, și necitindu încă dicretu, au rînduit pă Gheorghie beizadea să să chiiame ban Craiovei, iar nu domnu sau gubernator, din cal l-au făcut măgari și au rînduit și 4 consiliiari din boiarii cei mai de jos, să fie lîngă ban Gheorghie, iar cei ce avea nădéjde să fie ei mai mari i-au lăsat îndeşărt, de s-au rușinat ca niște oameni proști, că au cercat cămila să-și puie cercei la ureichi apoi și ureichile le-au tăiat. Acest féli de bine ş-au dobîndit cu mintea lor de la némți" (520). Oglinzile pe care le pune cronicarul în preajma personajului sînt astfel potrivite încît imaginea lui să apară deformată pînă la grotesc.

Narațiunea în stil popular îi dă posibilitate autorului să interpreteze, într-o formă dialogată, o scenă în care, din nou, mîndria Cantacuzinilor trebuie să se încline în fața unui destin justițiar care refuză caftanul de mărire intrigaților la Poartă : „Deci, mergînd domnul cu boiearii la viziriul și aștepta caftane, începu a întreba : «Care iaste Mareş ?» Zise : «Eu sînt». — «Ia-l !» Ci-l luară. «Care iaste Ghiorghie vornic ?» Zise : «Eu sînt». — «Ia-l !» Ci-l luară. «Care iaste Şărban ?» Ziseră : «Nu iaste». — «Care iaste Mihai postelnic ?» — «Cesta iaste». — «Ia-l !» Îl luară. «Care iaste cutare, cutare ?» Îi luară pă toți, și rămase domnul singur cu ceilalți boiari. Și zise domnului : «Împăratul te-au mazîlit». Și, întorcîndu-se cătă ceilalți boiari : Ivașco stolnic, Hrizea vistier, Radul Ştirbei și alții carii era acii, le zise : «Voao v-au dat împăratul domnu pă Gligorie-vodă : păsați la dînsul»" (413—414). Reținem spontaneitatea dialogului, infuzat ca element dinamic în narațiunea istorică. Aparteul, procedeu de asemenea dramatic, care nu poate fi rupt de dialog, sprijină aceeași tendință stilistică populară de reprezentare scenică, cu funcție de actualizare, a narațiunii istorice, care capătă astfel nu numai culoare, dar și un sens personal : „Iar, cînd au fost leat 7035, s-au pristăvit și Ştefan-vodă în cetatea Hotinului, și l-au îngropat în mănăstirea Putna. De acest domnu scriu moldovenii că l-au omorît doamnă-sa

BDD-A24123 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 13:52:28 UTC)

(zău, de treabă jupînească moldoveancă, să-şi omoare bărbatul !). Deci după dînsul au pus domn pă Pătru-vodă Rareş" (275—276). Doamna lui Duca-vodă, după ce acesta cade în captivitatea polonilor, „au umblat can'cet" cu preţul răscumpărării. Fapta doamnei este sancţionată cu voce scăzută de cronicar, numai aparent obiectiv : „den ce pricină, ea va şti" (460).

Radu Popescu oscilează între mai multe tendinţe stilistice pînă ce se fixează la cea care convenea cel mai bine spiritului său batjocoritor. Stilul referenţial din prima parte a cronicii, în care autorul foloseşte surse diverse, interne sau externe („dar ai noştri nimic n-au scris" — 239), este permanent minat de reflecţia ironică a autorului sau numai de îndoială: „Dar, măcar că să laudă moldovenii de scriu cum că dă 4 ori au mai băut Ion-vodă pă turci cu moldovenii şi au arsu Tighina, şi Cetatea Albă, şi Bugeacul, ci noi acelea nu le ştim" (304). Ispita de a cultiva un stil epopeic, înalt, de care se putea lesne lăsa cuprins cronicarul, în scenele de bătălie mai ales, se stinge chiar în momentul cînd se iveşte. Faptele de arme ale lui Mihai Viteazul îl determină să-i menţioneze, la un moment dat, pe Ahileu şi pe Velisarie, poate influenţat de o sursă străină, dar umoarea sa constantă, care e de esenţă mizantropică, îl conduce repede spre fraza sarcastică, specifică vocaţiei sale de scriitor satiric. Îndepărtîndu-se de evocarea victoriilor voievodului, cronicarul se dezlănţuie împotriva duşmanilor acestuia : „Dar scurtă bucurie, că Baştea tîlhariul, văzînd vitejiile lui Mihai-vodă, şi numele cel mare ce-l dobîndise, au intrat pizmă în inema lui, ca să omoare pă Mihai-vodă, precum a şi făcut. Că au trimis într-o dimineaţă neşte nemţi de l-au omorît supt cort, la Turda, neştiind el nimic de aceasta, şi nefiindu-i oştile lîngă dînsul — că le trimisese la Făgaraş, să scoată pă doamnă-sa şi pă coconi, carii îi închisése Ceachi Iştvan, pînă a umblat Mihai-vodă la Beciu. Ci dar acest sfîrşit au dat Mihai-vodă, că cu înşălăciune l-au omorît; care au supus domniia lui pă turci, pă moldoveni, pă unguri, de-i avea ca pe neşte măgari pe toţi" (329).

Nciodată aulic, chiar atunci cînd, sub Mavrocordat, face cronică de curte, Radu Popescu se hrăneşte exclusiv din sevele limbii populare, reuşind să descrie, fie că a vrut, fie că n-a vrut, cel mai mişcător şi mai plin de culoare tablou de moravuri al ţărilor noastre din perioada care a căzut sub observaţia sa. În nici o cronică românească expresiile apărării şi neputinţei, dintr-un timp în care ţara „era slabă şi săracă" şi „neodihnită", nu sînt mai cuprinzător şi mai cu talent folosite. O răfuială de familie (lupta dintre Cantacuzini şi Băleni) scoate la suprafaţă, datorită înzestrării sale de scriitor satiric, o stare socială şi morală semnificativă. Pe „podul dă pungi de la saraiul rumânesc pînă la al vizirului" (412), cum scrie Radu Popescu (o formulare asemănătoare găsim şi în cronica lui Ion Neculce, dovadă că ne aflăm în faţa unei expresii de epocă), călătoresc cohortele de victime ale puterii, voievozi şi boieri deopotrivă. Din umanitatea posomorîtă şi plină de beteşuguri din cronica lui Radu Popescu nu se puteau desprinde figuri de eroi în armură medievală, fascinaţi de sfinţenia Graalului, ca în romanul cavaleresc occidental. Nenorocitul scaun domnesc al Ţării Româneşti din zorii epocii fanariote, transformat în instrument al puterii, este obiect de mezat pentru o mînă de intriganţi fără scrupule, care-şi anunţau cu fiecare pungă smulsă ţării nestabilitatea. Semnele fatidice ale scaunului, lipsit de legitimarea pe care i-o dădea respectul pentru ţară, pentru oamenii ei, ajung pînă în vremea noastră. Oriee scriere satirică, cum înţelegem noi cronica lui Radu Popescu, trebuie receptată ca o avertizare. Limba cro-

BDD-A24123 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 13:52:28 UTC)

nicarului oferă un bun model de adecvare la o intenție nu întotdeuna mărturisită deschis, dar constant realizată: de a înfățișa o țară, ca să folosim o sugestivă metaforă din epocă, „neodihnită".

DIE STILISTISCHE FUNKTION DER VOLKSTÜMLICHEN ELEMENTE IN DEN SATIRISCHEN PASSAGEN DER *CHRONIK* VON RADU POPESCU

ZUSAMMENFASSUNG

In seinen Schriften schlägt Radu Popescu niemals erhabene Töne an. Selbst wenn er unter Mavrocordat die höfische Chronik führt, greift er nur zu den reichhaltigen Ausdrucksmöglichkeiten der volkstümlichen Sprache und es gelingt ihm — ob er es beabsichtigt hat oder nicht — in ergreifender und höchst anschaulicher Weise, die Sitten unserer Länder zu schildern. In keiner anderen rumänischen Chronik finden wir wie bei ihm, umfassend und talentvoll ausgearbeitet, die Ausdrücke der Unterdrückung und der Ohnmacht einer Zeit, in der dans Land „schwach und arm" war. Ein Familienzwist (die Streitigkeiten zwischen den Angehörigen der Familien Cantacuzino und Băleanu) bringt, dank seiner Begabung als satirischer Schriftsteller, gesellschaftliche und moralische Zustände zum Vorschein. Auf der „Geldbeutelbrücke die von dem rumänischen Palast bis zu demjenigen des Wesirs führt", schreibt Radu Popescu, (eine ähnliche Formulierung finden wir auch in der Chronik Ion Neculces, und das beweist, daß es sich um einen, zu jener Zeit üblichen Ausdruck handelt) ziehen Kohorten von Opfern der Machtgier dahin, Woiwoden sowie Bojaren. Die vergrämte und gebrechliche Menschheit aus Radu Popescus Chronik konnte keine Heldenfiguren aufweisen — in mittelalterlicher Rüstung und von dem Heiligtum des Grals fasziniert, wie es in den westlichen Heldenromanen üblich war. Der unglückselige Herrscherthron der Walachei ist zu Anbeginn der fanariotischen Epoche, als Instrument der Macht, für eine Handvoll skrupelloser Intriganten zum Handelsobjekt geworden. Die unheilvollen Zeichen eines Herrscherthrons, der das Land und seine Leute nicht achtet, reichen bis in unsere Zeiten. Jede satirische Schrift — und wir betrachten Radu Popescus Chronik als solche — muß als Warnung aufgefaßt werden. Die Sprache des Chronisten bietet ein ausgezeichnetes Modell der Anpassung an eine Absicht, die nicht immer offen ausgedrückt wird : ein „ruheloses" Land darzustellen — wie eine suggestive Metapher jener Zeiten lautet.

Facultatea de Filologie
Iași, Calea 23 August, nr. 11

BDD-A24123 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 13:52:28 UTC)